

Muhacir Gazetesi'ne Göre Göçerler ve Sorunları

Özgür Tilbe*⁹⁰

Giriş

Kavramlar ve onlara yüklenen anlam zaman içinde değişebilir. Kavramlara yüklenen anlam olumlu olmasının yanı sıra olumsuz da olabilir. “Göçmen” kavramı bu bağlamda değerlendirilebilir. TDK Büyük Sözlükte, “Göçmen” kelimesi, “Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk), muhacir” olarak açıklanır. Uluslararası Göç Örgütü’nün yayını olan Göç Terimleri Sözlüğünde ise “Göçmen” maddesi açıklanırken; “Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir ‘göçmen’ tanımı bulunmamaktadır” tespiti yapılır. Açıklama şöyle devam eder; “Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve ‘kişisel uygunluk’ sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlar.” (Perruchoud, 2009, s.37.) İlk bakışta Göçmen kavramını tanımlama veya açıklama konusunda fikir birliği olmadığı göze çapar.

Göç olgusunun insanlık tarih kadar eski olduğu, tarihin akışına yön vermesi bakımından çok önemli bir yeri ve belirleyici bir rolü olduğu bilinir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda da göç ve göçmen kavramı oldukça sık karşımıza çıkar. Ancak bu kavramlara zamanla olumsuz anlamlar yüklenmesi ön yargı oluşturur. Bu sebeple ön yargılardan ve olumsuz tanımlamalardan uzak yeni kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç yalnız günümüz Türkçesinde değil farklı dillerde de ortaya çıkar. Bu bağlamda İngilizce göçmen kavramı için, İbrahim Sirkeci ile Jeffrey Cohen’in “*Not Migrants and Immigration, but Mobility and Movement*” adlı ortak makalesinde; “Migrants (göçmen)” ile “Immigration (göç)” sözcüklerinin yerine, “göçer / yer değiştiren için Movers” ile “devinim / hareketlilik için de Mobility” kavramlarını önerirler. Türkçe karşılığı olarak ise göçmen yerine “göçer” kavramı ön plana çıkar. Ali Tilbe “*Göç/göçer Yazını İncelemelerinde Çatışma ve Göç Kültürü Modeli*” adlı makalesinde “Göçer” kavramını kullanarak, bu arayışa destek verir. Çalışmasında “Göçmen” yerine “Göçer” ifadesini tercih etmesinin sebeplerine de açıklık getirir (Tilbe, 2015, s.459) . Tüm bu tartışmalara destek vermek için çalışmada göçmen kavramı yerine “göçer” kavramını kullanılacaktır.

* Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Okutman.

⁹⁰ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Osmanlı Devleti'nin Göçer Politikası

İki büyük dünya savaşının yaşandığı, imparatorlukların yerine ulus devlet anlayışının ön plana çıktığı geçtiğimiz yüzyılda, göç tüm coğrafyalarda olduğu gibi Osmanlı Devleti içinde önemli bir mesele halini alır. Devletin kuruluşu ve Avrupa'ya geçişinde göç, olumlu ve itici bir etken olur. Devlet Duraklama Döneminden sonra toprak kayıplarının başlamasıyla farklı coğrafyadaki Müslüman unsurlar için geri dönüş göçleri başlar. Sayısı milyona yaklaşan göçer gruplar, peyderpey devletin ana karası olan Anadolu'ya döner veya dönmek zorunda kalır. Göç dalgaları beraberinde birçok sorunu da getirir. Göçerlerin yer değiştirmesi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunları hem devlet hem de göçerler çözüme kavuşturma noktasında yoğun çaba sarf eder. Osmanlı Devleti, Rusya ile girdiği mücadeleyi kaybetmesi sonucu oluşan ilk büyük göç dalgasına hazırlıksız yakalanır. Sonraki göç dalgalarına karşı deneyimleri çerçevesinde tedbirler almaya çalışır. 1856 yılında İlk defa göçerlerin nasıl yardım edileceği, ne şekilde iskân edileceği ve diğer hususlara dair talimatname hazırlanır (Ağanoğlu, 2010, s.148). Büyük bir göç dalgasıyla, yüz binlerce göçer Osmanlı sınırına dayanınca, göçer işlerini yürütmek üzere ilk olarak 5 Ocak 1860'da Muhacir Komisyonu kurulur. Sonraları ise İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu ve "Muhacirin Komisyonu Âlisi" gibi idare merkezleri kurulur. (İpek, 1999, s.68.)

Devlet, göçer ve mülteci ayırımına gider. Devlet, göçer olmanın şartını, ailesiyle gelerek, memleketine bir daha dönmek üzere alakasını kesip, hükümetçe gösterilen yerde ikamet ederek ticaret ve sanatla uğraşmak olarak belirler. Ayrıca göçerlere, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk zahire gibi yardımda bulunur. Mültecilerin bu yardımlardan faydalanması mümkün değildir. Onlar geçici olarak devlet topraklarında buldukları için bu haklardan yararlanamazlar. (Ağanoğlu, 2010, s.143).

Göç dalgaları büyüdükçe devletin aldığı tedbirler yetmez. Bu sorunun çözümüne devlet kuruluşlarının yanı sıra halk ve sosyal yardım kuruluşları katkıda bulunur. Göçerler için devlet eliyle kurulan çeşitli komisyonlar dışında göçerlerin menfaatleri doğrultusunda gerek onların ihtiyaçlarını karşılamayı gerekse karşılaşacakları sorunları giderebilmeyi amaçlayan cemiyetler kurulur. Bu cemiyetlerden birisi de çalışmamıza esas teşkil eden ve "Muhacir" gazetesini çıkaran Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti (RMİC)'dir.

RMİC'nin amacı, göçerlere yardım etmek, kültürel alanda faaliyet göstermek, yayın faaliyetlerinde bulunmak, göçerlere dönük iskân politikasını yakından takip etmek, göçerlerle yerli halk arasında köprü vazifesi görmek, derneğe gelir temin etmek ve bunları göçerler yararına harcamaktır. Bununla birlikte hükümetle iş birliği içinde, Padişahla yakın ilişkiler kurarak faaliyetlerinde ellerini güçlendirmek ister. (Ağanoğlu, 2000, s 155-158.) Cemiyet gerek Osmanlı sınırları içinde gerekse sınırları dışında kalan Müslümanların haklarını tüm gücüyle savunmuştur. Cemiyet, gazetesini yaklaşık bir sene yayın hayatında kalmasına rağmen gerek şubeleri ile gerekse düzenledikleri eğlence ve müzayedeler vasıtasıyla yoğun bir şekilde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durum, gazetenin göçerlerin menfaati için büyük bir gayretle mücadele ettiğini göstermektedir. (Çelik, 2010, s.408)

Muhacir Gazetesi

Muhacir gazetesi, siyaset, ziraat ve sanayi bilgileri veren, Cumartesi ve perşembe günleri hafta iki gün çıkan Türkçe gazetedir⁹¹. Yayınlayan Rumeli Muhacirin-i

⁹¹ Hasan Duman, Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828 - 1928), Cilt: 1, sayfa 596 da Muhacir

İslamiye Cemiyet-i, imtiyaz sahibi Bekir Sıtkı, sorumlu müdür Mehmet Hulusi, Başyazar Ahmet Şükrü olup İstanbul'da Metin Matbaası ve Necmi İstikbal Matbaasında basılmıştır. (Duman, 2000, s.596.) 22 Aralık 1909'da İstanbul'da yayımlanmaya başlayan gazete, 1 Aralık 1910 tarihine kadar 90 sayı çıkar. 1-62. sayılar arası Mehmet Hulusi'nin, 62. Sayıdan itibaren Şükrü'nün mesul müdürlüğünde yayımlanır (Çelik, 2010, s.409). Yurt içi satış fiyatı nüshası 10 paradır. Yurt dışı satış fiyatı ise altı aylığı 6 Frank olarak belirlenir.

Gazetenin yazarları: Lofçalı Muhammed Hulûsi, Varnalı Ahmet Hilmi, Pravadili Bekir Sıtkı, Ahmet Şükrü, Yusuf Kenan, Ahmet Fikri, İbrahim Hakkı, Ebu'l-Bahâ ve Köstenceli Doktor İsmail İbrahim'dir. Gazetede ayrıca; İsmail Hakkı, Edhem, Vecdi, Fikri, Zühdü, Filibeli Harun er-Reşid ve Döbrüceli Şükrü adlarında birçok yazar vardır. Yine, *Basir* adıyla birçok yazı yazar ve Anadolu gezisine çıkarak Anadolu'nun çoğu şehrini dolaşan, gördüklerini *Anadolu Mektubu* başlığıyla 16 makale halinde anlatan bir muhabir vardır. Sun olarak, Osmancık (Karahisarışarki muhabiri) ve Gemici (Bulgaristan seyyar muhabiri) adlı muhabirleri vasıtasıyla yayınlanan haberler yanında birçok isimsiz yazı, yerli ve yabancı ajans haberleri ile dönemin gazetelerinden alınmış parçalar bulunur. (Çelik, 2010, s.409)

Yaşanan hırsızlık hadisesi sonrası yayına bir süre ara vermek zorunda kalınır. Tekrar yayıma devam edileceği ifade edilse de gazetenin 90 sayısı son sayısı olur. [Muhacir, Sayı 90(11 Aralık 1910), 2].

Muhacir Gazetesinde Göçerler ve Sorunları

Gazetenin sorumlu müdürü Mehmet Hulusi, gazetenin 22 Aralık 1909 tarihli ilk sayısında isminin neden "Muhacir" olduğunu belirten bir yazı kaleme alır. Hulusi yazısında; isim tartışmalarına değinir ve neden bu ismi tercih ettiklerine dair açıklamalarda bulunur. Buna göre; "gazetemizin bu isimle çıkarılmasının sebeplerinden biri cemiyetimizin ismi ile benzerliği diğeri ise dinimizin Hicret olayı sonrası genişleyip yayılması sebebiyle bizce mukaddes bir isimdir" [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), 1] açıklamasında bulunur. Yazarın, Muhacir ismine yüklediği dini anlamın önemine vurgu yaptığını açıkça görmekteyiz. Yazının ilerleyen kısmında herkesin bu isme sıcak bakmadığı aksine kimilerinin bu ismi aşağılamaya çalıştığından da bahseder. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), 2].

Mehmet Hulusi, gazetenin gerçek amacına değinir. Ona göre asıl amaç;

"Rumeli topraklarında bulunan ve oradan göç ederek Osmanlı Devleti topraklarına yerleşen göçerlerin ya da göç etmeyenlerin / gayri göçerlerin Rumeli Müslümanlarından buldukları memleketlerin kanunlarına mevzuatlarına göre korunmasına, yeteneklerine göre tarım, sanayi, zanaat mesleklerine yönlendirilmesine, yardımda bulunanların yükselmelerine hizmet etmenin asıl amaçları olduğu belirtilir. Amaçlarına ise ulaşmanın yolunun, dini ve medeni hukukun korunmasını, o günün siyasetini bilen, yüksek ahlaka sahip olmaktan geçtiğini yazar. Sonuç olarak, göçer kardeşlerimize dolayısıyla bütün Osmanlılara, ticaret, ziraat, meslek, zanaat hakkında sırası geldikçe bilgiler vermek ve fikir birliği uyandırmaktır. Tüm bu amaçlar sonuç olarak Osmanlı birliğini temin *etme düşüncesi için savunulur*. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), 2].

gazetesi hakkında bilgi verirken gazetenin Cumartesi ve Perşembe günleri çıktığını yazmıştır. Ancak gazetenin nüshalarında Cumartesi ve Çarşamba günleri çıktığı yazmaktadır.

Gazetenin göçerlerin çalışkanlığına inancının ve güvenin tam olduğunu görülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen bir yazıya rastlıyoruz. Göçer kardeşlerimize gerekli imkânlar sağlanırsa onların memlekete ne kadar faydalı olacağı örneklerle ortaya konmaya çalışılır. İstibdat döneminde bile muhacirler kadar faaliyet gösteren ve her fırsatta şahsi teşebbüste bulunan az bulunur. Lakin bu girişimlerden en fazla zarar görende yine göçerler/muhacirler olmuştur. Geçinmek şöyle dursun aciz bir durumda türlü işkencelere hedef oldukları herkesçe bilinir diye iddialı bir düşünce paylaşılır. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), 1].

Gazete, göçerlerin hislerini duygulu bir şekilde yansıtır. Bu yazılardan birinde geride bırakılan vatana özlem anlatılırken, “Muhacir Hemşerilerimiz” başlığı altında; Bir muhacirin kalbinde ne sesiz hıçkırıklar. Ne ateşten bir ayrılık. Öylece bırakıp da şimdi arkasından bile ağlamaya korktuğu vatani artık onu yaşatamayacağı ve bütün o köy hayatının, kırların başka bir ruha büründüğüne ihtimal vererek ağlar ağlar... ve zanneder ki bundan sonra yaşamak sanki bir felaket. Hayatında ailesinde çocuklarında velhasıl her şeyde zillet bir sefalet duyar. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), 1].

Gazete, Ahmet Fikri imzasıyla “Ziraat ve Fevâid” başlıklı yazı dizisini, 25 Aralık 1909 tarihli 2. nüsha, 29 Aralık 1909 tarihli 3. nüsha, 8 Ocak 1910 tarihli 6. nüsha, 12 Ocak 1910 tarihli 7. nüsha, 20 Ocak 1920 tarihli 9 nüsha, 24 Ocak 1910 tarihli 13. nüsha ve 10 Mart 1910 tarihli 23. nüshalarda okuyucuyla buluşturur. Yaz dizisinde hem göçerlere hem de yerel halka tarımdaki son gelişmeler ve tarımın faydaları ile ilgili bilgiler verilir. Gazetede, 2 Mart 1910 tarihli 21. nüshada “Sanayi, Ticaret ve Ziraatın Teşviki” başlıklı yazı ile sanayi ve ticaret hakkında bilgiler verilir. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere gazete, amaçları doğrultusunda bir yayın politikası takip eder. RMİC yayını olan gazetenin siyasi haberlerin yanı sıra sosyal bir sorumlulukla takipçilerini bilgilendirme amacı taşıdığı da açıkça görülür.

26 Ocak 1910 tarihli 11. nüshada Sırbistan’dan, 29 Ocak 1910 tarihli 12 nüshada Bulgaristan ile ilgili siyasi haberlere yer verilir. Gazetenin 5 Şubat 1910 tarihli 14. nüshasında “Bulgar Kralı İstanbul’da” başlığıyla verilen haber gazetede ilk sayfada kendine yer bulur. Gazetenin hemen hemen her sayısında özellikle Balkan devletleri hakkında habere rastlanır. Bu yayın politikası göçerlerin bu coğrafyayı terk etmiş olmalarına rağmen hâlâ bölgenin gelişmelerini yakından takip ettiklerini gösterir. 29 Ocak 1910 tarihli 12. nüshada “Bosnalı Müslüman Kardeşlerimizden”, 12 Şubat 1910 tarihli 16. nüshada “Bosnalı Müslümanlardan Sadalar” başlığıyla Rumeli’deki Müslümanların durumları aktarılır. Bu yayın politikasıyla gazete Rumeli’deki Müslümanların sesi olmayı da amaç edinir.

Gazete haberlerinde göçerlerin göç sayılarına ait rakamlara ve hangi illere yerleştirdikleri bilgilerine yer verilir. Gazetenin 26 Mart 1910 tarihli 28. nüshasında 1907 senesinde başkente(İstanbul) gelen ve oradan taşraya sevk edilen, misafirhane ve hastanelerde vefat eden, teklif edilen bölgelere gitmeyen göçerlerin sayısına ilişkin bir tablo yayınlanır (Tablo 1.).

Tablo 1. Gelenler

Geldiği Bölge	Hane	Nüfus
	21	91
	2	8
Bulgaristan	460	2183
Rusya	100	431
Romanya	28	161
Karadağ	6	21
Bosna	64	319
Anadoludan Tekrar Sevk olan	16	81
TOPLAM	697	3295

[Muhacir, Sayı 28 (26 Mart 1910) s.3]

Gidenler

Sevk Bölgeleri	Hane	Nüfus
Edirne	167	847
Ankara	44	198
İstanbul	5	13
Aydın	6	40
İşkodra	-	1
Adana	28	112
Selanik	42	223
Suriye	19	167
Sivas	1	6
Kastamonu	-	1
Konya	70	276
Kosova	7	30
Elazığ	2	9
Yanya	3	10
İzmit	31	160
Çatalca	1	8
Biça Sancağı	7	35
Teklif olunan bölgelere gitmeyen	9	47
Misafirhane/hastanede vefat eden		3
Sevk edilen		4
Toplam	697	3295

[Muhacir, Sayı 28 (26 Mart 1910) s.3]

Tabloya bakıldığında göçerlerin düzenli olarak memleketin dört bir tarafına yerleştirildiği görülür.

Gazetenin, göçerleri koşulsuz şartsız koruyan ve kollayan tek taraflı bir yayın anlayışına sahip söylenebilir. Örneğin; Gazete 21 Şubat 1910 tarihli 20. Nüshasında Osmancık imzası ile;

“Muhacir Kardeşlerimize Hitap” başlıklı yazıda, “bazı art niyetli kişilerin Rumeli göçerleri ile Anadolu ve Rumeli de bulunan yerli kardeşlerimiz arasına nifak sokmak istendiğine haberde yer verilir. Bu tutumun yanlış olduğunu Osmanlı-Rus savaşının bağırılarda açtığı yarayı hep birlikte hissedip hep birlikte ağladılar. Muhacir ve yerli halkların kaderi birdir. Muhacir kardeşlerimiz, en zor zamanlarında bile yerli halk sizi köylerine kasabalarına kabul etti. Eğer yerli halka nefret ve kötülük besliyorsanız bir an önce buna son vermelisiniz. Mazi hatıralarda ders olarak kalmalı. O halde birlik olmazlar ise yerlilerde muhacirlerde ecnebilere mahkûm hale gelecekleri görüşü okuyuculara aktarılır.” [Muhacir, Sayı 20 (21 Şubat 1910), s.1-2].

Yazıda açıkça göçerlere yerli halkın yaptığı iyilikler hatırlatılarak onların yerli halkla kaynaşması gerektiği ve aralarındaki husumeti bir an önce bitirmeleri gerektiği tavsiyesi verilir.

Dış basında yer alan göçer haberlerine yer verilir. Gazetenin 20 Nisan 1910 tarihli 35. nüshasında “*Bulgar Gazeteleri*” başlığıyla Bulgar basınında çıkan göçer haberlerine yer verir. Dış basında yer alan haberdeki,

“Rumeli’ne Muhacir Yerleştiriliyor” başlığı eleştirilir. “Sanki Bulgaristan’daki Müslümanlara ettikleri zulüm ve hakaretler yetmiyormuş gibi şimdi de Türkiye’deki göçerlere dil uzatıyor diye tepki gösterilir” [Muhacir, Sayı 35 (20 Nisan 1910), s.1] ifadeleriyle sert bir şekilde tepki gösterilir.

Göçerlerden gelen talepler, sorunlar, şikâyetler gazeteye mektupla iletilir ve tüm sayılarda gelen bu istekler kendine yer bulur. Gazetenin 8 Mayıs 1910 tarihli 39. nüshanın 4. sayfasında “Edremit Muhacirleri” başlığıyla bir şikâyet gündeme taşınır. Buna göre, Edremit’in Zeytinli karyesine göç etmiş olan 18 hane ve 60 nüfustan oluşan göçerlerin perişan bir halde oldukları ve onlara bir arazi tahsis edilmesine [Muhacir, Sayı 39 (3 Mayıs 1910), s.4] dair habere gazete yer verilecektir.

Sonuç

Osmanlı devletinin son yüzyılında mücadele etmek zorunda olduğu en büyük sorunlardan birisi göçerler ve onların sorunları olur. Devlet, halk ve sivil toplum kuruluşları meselenin çözümü için çalışır. Devletin o günün şartlarında çok büyük kitlelere yeni yaşam alanları açması, onların geçmiş yaşantılarıyla yerleştirildikleri bölgeyle ve yerel halkla uyumunu sağlamaları oldukça zor bir durumdur. Bu zorlukları hafifletmeye yardımcı kuruluşların ortaya çıkması, hem yeni bir hayat kurmak zorunda olan göçerleri hem de devleti rahatlatır. Rumeli Muhacirini İslamiye Cemiyeti bu derneklerden birisi olur. Cemiyet göçerlerin çektiği tüm zorluklara karşı var gücüyle çalışır. Muhacir gazetesi bu çalışmaların basındaki meyvesidir. Gazete, RMİC’nin amaçları doğrultusunda bir yayın politikası izlediği açıkça görülür. Bunun yanı sıra ise gazete de, gerektiğinde göçerleri ve onların tutumlarını eleştiren haber ve yazılara yer verildiği görülür. Gazete gündemi yakından takip eden, yararlı bilgilerle göçerlerin ve yerel halkın bilgilendirilmesini hedefleyen yayın anlayışı takip eder. Buna ek olarak, göçerlerle devlet arasında bir köprü vazifesi görür. Sesini duyuramayan göçerlerin sesi olur. Ayrıca, göç ve göçerliğin yoğunlaştığı 20. yüzyılın başında doğrudan göç ve göçer konusunu ele alan bir gazetenin (tematik gazete) yayımlanması oldukça önemlidir. Osmanlı basınında konusu doğrudan göç ve göçer

olan bir gazetenin yayımlanması, devletin renkli bir basın yelpazesinin olduğunun göstergesidir.

Kaynakça

- _____, (1909, Aralık 22) “Muhacir Hemşerilerimiz”. *Muhacir*, s.1.
- _____, (1910, Ocak 29) “Bosnalı Kardeşlerimizden” *Muhacir*, s.2.
- _____, (1910, Şubat 12) “Bosnalı Müslümanlardan Sadalar” *Muhacir*, s.3.
- _____, (1910, Mayıs 3) “Edremit Muhacirleri” *Muhacir*, s.4.
- Ahmet Fikri, (1909, Aralık 25) “Ziraat ve Fevaid I” *Muhacir*, s.2-3.
- _____, (1909, Aralık 29) “Ziraat ve Fevaid II” *Muhacir*, s.2.
- _____, (1910, Ocak 8) “Ziraat ve Fevaid III” *Muhacir*, s.3.
- _____, (1909, Ocak 12) “Ziraat ve Fevaid III” *Muhacir*, s.2.
- _____, (1909, Ocak 20) “Ziraat ve Fevaid IV” *Muhacir*, s.2-3.
- _____, (1909, Ocak 24) “Ziraat ve Fevaid V” *Muhacir*, s.2-3.
- Mehmet Hulusi, (1909, Aralık 22) “İfade-i Meram”. *Muhacir*, s.1.
- Osmancık, (1910, Şubat 21) “Muhacir Kardeşlerimize Hitap” *Muhacir*, s.1-2.
- Ağanoğlu, H. Y. (2010), Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi. Kum Saati Yayınları.
- Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi:25.05.2016.
- Çelik, Z. (2010). Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: ‘Muhacir’ Gazetesi (1909-1910). 403-413. <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/478/468> Erişim Tarihi: 20.05.2016.
- Duman, H. (2000). Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar Ve Gazeteler Bibliyografyası Ve Toplu Kataloğu, 1828-1928: Cilt. I. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- İpek, N. (1999). Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1887-1890). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Perruchoud, R., (2009), Uluslararası Göç Terimleri Sözlüğü. [http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf). Erişim Tarihi:20.05.2016
- Tilbe, A. (2015). “Göç/göçer Yazını İncelemelerinde Çatışma ve Göç Kültürü Modeli”. 458-466. *Transnational Press London*.